

המציאות שתאפשר את חזרתם של תושבי הצפון לביתם

ירדן אסרף, ענת שפירא, עפר שלח, עידית שפרן-גיטלמן | 20 בפברואר, 2025 | גיליון 1952

לאחרונה דווח כי הממשלה והצבא מסמנים את ה-1 במארס 2025 כמועד חזרתם של תושבי הצפון לבתיהם. אולם מדי יום נחשפים תושבי הצפון לדיווחים על אודות הפרות הדדיות של הסכם הפסקת האש, הן מצד ישראל והן מצד חיזבאללה, וכן חזרה של תושבי דרום לבנון לבתיהם - חלקם אף נושאים דגלי חיזבאללה ואת תמונתו של נסראללה. מתח מרכזי נוסף נובע מכך שעבור תושבים רבים בעלי משפחות, התאריך בעייתי שכן אינם מעוניינים להעביר את ילדיהם מסגרת חינוכית באמצע השנה. גם הפסקת המענקים בתאריך היעד לחזרה ליישובים נתפסת בעיניהם כאיום. לתפיסתם, לא די בכך שהטיפול בהם נזנח במשך חודשים רבים, כעת כופים עליהם חזרה בתנאים שאינם מיטביים, והדרגים הממונים מסרבים לממש אחריות מינימלית כלפיהם.

הפער בין הדרגים הממשלתיים ודרגי הצבא לבין תושבי הצפון המפונים נבחן בהתמקדות במשבר האמון חסר התקדים שנוצר בקרב התושבים בבוקר ה-7 באוקטובר, אשר העמיק במהלך חודשי המלחמה משום שרק בספטמבר 2024 נוספה השבת תושבי הצפון בביטחה לבתיהם למטרותיה המוצהרות, וכן לנוכח הטיפול האזרחי הלקוי במפונים. הבחינה הקיפה מחקר שטח שכלל קבוצת מיקוד של תושבי הצפון, סקר ממוקד בקרב תושבי הצפון שפוננו ושלא פונו, ראיונות עומק, וניטור שיח ברשתות החברתיות. הממצאים מאששים הנחות בדבר פער הקיים בהיבט הצבאי, החברתי והכלכלי, והם מסוכמים בהמלצות שתכליתן לצמצם את הפער ואשר יישומן קריטי להבטחת שגשוגם של יישובי הצפון לאחר המלחמה.

במשך עשור הכינו עצמם תושבי הצפון לתרחיש שהתממש במתקפת חמאס ב-7 באוקטובר בנגב המערבי. ברגע שהחלו מתבהרים ממדי האסון בדרום, רבים בהם לא המתינו להנחיות הצבא והמדינה והתפנו מיוזמתם. רק ב-16 באוקטובר, אחרי שרוב תושבי היישובים סמוכי גדר הגבול התפנו עצמאית, הודיעו צה"ל ורשות החירום הלאומית על אודות הפעלת תוכנית לפינוי תושבי הצפון ב-29 ישובים, המצויים במרחק עד שני קילומטרים מגבול לבנון, לבתי הארחה בסבסוד המדינה. החלטת הממשלה 975 מה-18 באוקטובר אישרה בדיעבד את הפינוי.

מספר ימים לאחר מכן, ב-22 באוקטובר, הורחב טווח הפינוי לארבעה קילומטרים, ו-15 ישובים נוספים פונו בהחלטת ממשלה, ביניהם העיר קריית שמונה. בסך הכול פונו מיישובי הצפון בשני גלי הפינוי 61,800 מפונים מ-43 יישובים. על אלו יש להוסיף עוד אלפי תושבים שהתפנו עצמאית ולא מכוח החלטת ממשלה, ואינם מקבלים מענקים והטבות מן הממשלה.

במהלך חודשי המלחמה הראשונים נשמעו לא פעם הצהרות של בכירים בצבא ובממשלה, אשר הציבו תאריכי יעד לחזרת תושבי הצפון ליישוביהם, אך אלו נתפסו כמנותקות מהמציאות ולא ריאליות, במיוחד על רקע הסלמת הלחימה בצפון. בספטמבר 2024 חלה הסלמה ניכרת ובסוף החודש החלה פעילות קרקעית של צה"ל בשטח לבנון. קצינים בכירים וגורמים פוליטיים הצהירו אז כי המציאות הביטחונית החדשה מאפשרת או צפויה לאפשר את חזרת התושבים לבתיהם תוך פרק זמן קצר יחסית. בסוף נובמבר 2024 נחתם הסכם הפסקת האש בין ישראל ללבנון ובעקבותיו אך התעצם השיח בנושא זה.

על אף ההישגים המשמעותיים שהושגו בלחימה בצפון, נדמה כי קיים פער משמעותי בין תפיסות הגורמים הממשלתיים והצבאיים אשר למציאות שתאפשר את חזרת התושבים לבתיהם לבין תפיסותיהם של התושבים עצמם. מסמך זה מתאם מחקר שטח שנועד לבחון האם אכן קיים פער כזה ולהציע צעדים שניתן לנקוט על מנת לצמצם אותו ולאפשר את חזרת התושבים לבתיהם בביטחה. לשם כך נערכו סקרים בקרב תושבי הצפון, קבוצת מיקוד, ראיונות עומק וכן נוסר שיח ברשתות החברתיות.

בעיית הרקע - משבר האמון

אין עוררין על כי מחדל ה-7 באוקטובר חולל משבר אמון חסר תקדים בין אזרחי המדינה לצה"ל, שכשל במשימתו הבסיסית - הגנה על אזרחי ישראל. אלא שבקרב תושבי הצפון המשבר חריף במיוחד, שכן אינו נוגע רק בכשלי ה-7 באוקטובר, שכן הוא קשור בתקופה שקדמה לאותו היום ובזו שלאחריו.

שורשי המשבר בתחושה הרווחת כי אך מזל הוא שגרם לכך שחיזבאללה, באמצעות כוח רדואן, לא פשט על יישובי הצפון. המציאות שנגלתה בעקבות הלחימה בצפון היא שמערכת הביטחון ובראשה צה"ל אפשרו לכוח רדואן להתחמש ולהתעצם בסמוך לגדר, לממדים "מפלצתיים". במקביל נענו התרעות שהשמיעו תושבי האזור בהקשר זה בהשתקה ובטענות להיסטריה מוגזמת. גילוייה של מנהרה חוצת גבול, חרף הצהרות הצבא כי לא ידוע על מנהרות כאלה, היווה קו שבר נוסף. זאת, על אף שלטענות הצבא מדובר במנהרה בודדת - שגם היא חסומה בצדה האחד.

העובדה שרק בספטמבר 2024 נוספה למטרותיה המוצהרות של המלחמה השבת תושבי הצפון לבתיהם בביטחה, העמיקה את משבר האמון: התחושה בצפון הייתה שדין אחד רלוונטי לתל אביב, בעוד דין אחר רלוונטי לתושבי הצפון. יתר על כן, הטיפול האזרחי במפונים במהלך המלחמה היה חסר: הגוף שהיה אמור להיות אחראי על הטיפול בצפון ושיקומו, ונרשמה בו תחלופת ממונים ופרויקטורים, הוכח כסאגה כושלת.

ההישגים הצבאיים הבולטים במערכה בצפון תרמו אומנם במידה ניכרת לחיזוק הביטחון ושיקום האמון. אך אין די בהם בכדי להעלים את צלו של המשבר החריף העובר כחוט השני בשיחות עם התושבים ביחס למכלול ההיבטים הכרוכים בחזרתם לבתיהם.

ההיבט הצבאי

[סקר שנערך על ידי מרכז ידע אזרחי גליל מזרחי](#), מצביע על כי בקרב תושבים שעזבו את בתיהם במלחמה, המדד המשמעותי ביותר ביחס לשאלת החזרה הביתה הינו תחושת הביטחון והמוגנות. לעמת זאת, בעוד שבקבוצת המיקוד שנערכו במסגרת מחקר זה, טענה מרכזית שחזרה ונשמעה בקרב תושבי יישובים שונים היא כי אינם מעוניינים עוד בתחושת ביטחון, אלא בביטחון.

ביחס להסכם הפסקת האש בין ישראל ללבנון קיים פער מהותי בין המציאות המבצעית בשטח לידע של התושבים. הגישה לנוסח הרשמי של ההסכם בעייתית וניתן לאתרו רק בשפה האנגלית; לפיכך, הוא אינו מוכר על כל פרטיו לרבים מהתושבים, שלתחושתם הם נדרשים לקבל החלטות לגבי שיבה הביתה בחוסר וודאות מוחלט וכל אחד מהם נדרש לנתח בעצמו את המצב מול חזבאללה ולפעול בהתאם לפרשנותו האישית. עמימות פרטי ההסכם וכן הפער בין הידע שבידי התושבים על אודות המציאות הביטחונית לבין המציאות בשטח הם בין הגורמים שהביאו לכך שעל פי ממצרי סקר שערך המכון למחקרי ביטחון לאומי בין ה-27 בנובמבר 2024 ל-1 בדצמבר 2024, רוב מכריע של הנשאלים (כ-70 אחוזים) התנגדו להסכם, מתוכם 43 אחוזים התנגדו מאוד ו-27 אחוזים די התנגדו.

חרף משבר האמון, תושבים מעידים כי מבחינתם, ביטחונם עדיין מופקד בידי צה"ל. אחד התושבים ציין כי "צה"ל יש רק אחד זה מה שיש לנו, אנחנו מאמינים לו". תושבת ציינה: "יש מדינה ויש עם. המדינה נכשלה, אין בה אמון. בעם יש אמון יותר מתמיד והצבא - הוא צבא העם, אנחנו אלה שמשרתים שם". תחושה זו התחזקה עקב התייצבותם המיידית של לוחמי מילואים ביישובי הצפון ב-7 באוקטובר.

בה בעת, התנהלות הצבא תרמה גם להחלשת ההסתמכות של התושבים על המדינה ועל הצבא. תיווך ההתרחשויות במישור הצבאי לציבור נתפס כשקרי בעיני חלק מהתושבים. לדוגמה, לדבריהם רגע לפני הפסקת האש, הכריז מפקד בדרגת אל"ם בפלטפורמה המשמשת

תושבי יישוב מסוים, כי התושבים יכולים לחזור בבטחה לבתיהם. אולם בשטח, המציאות באותו היום כללה ירי רקטי מסיבי לאותו יישוב.

36 אחוזים מן המשיבים בסקר שערך המכון השיבו כי איום הפלישה הקרקעית הוא זה המשפיע במידה הרבה ביותר על החלטתם לחזור ליישוב. ייתכן שמרכזיות גדולה אף יותר, כפי שאפשר ללמוד מהתשובות בקבוצת המיקוד בסוגיית החטופים. לשיטת המשתתפים, העובדה שאזרחים כמוהם, שגרו או שהו לאורך הגבול, נחטפו וטרם הושבו, מחזק את תחושתם כי אותו תרחיש עלול להתממש גם במקרה שלהם אם ישובו להתגורר בגבול הצפון. יתרה מכך, יש שציינו כי הם נמנעים מחזרה לבתיהם נוכח העובדה שיש עדיין בשבי חמאס חטופים רבים מיישובי הדרום.

פגעה באמון גם העובדה שיישובים נותרו בחזית בעוד מוצבים צבאיים רבים פונו לאחר עוד בטרם ה-7 באוקטובר, וזאת למרות שהמוצבים שהובאו כדוגמא בהקשר זה בשיח הקבוצה מאוישים היום. הנוכחות הצבאית היא גורם מרכזי בהשבת האמון: 90 אחוזים מן הנשאלים בסקר המכון השיבו כי נוכחות צבאית באזור הגבול די תשפר או תשפר מאוד את סיכויי חזרתם. שישה אחוזים השיבו כי נוכחות צבאית באזור הגבול לא כל כך תשפר ו-ארבעה אחוזים השיבו כי לא תשפר כלל. בנוסף, 78 אחוזים מן הנשאלים השיבו כי נוכחות צבאית ביישובים די תשפר או תשפר מאוד את סיכויי חזרתם. כ-12 אחוזים אמרו כי היא לא כל כך תשפר ו-תשעה אחוזים אמרו כי לא תשפר כלל.

נוסף לנוכחות הוזכרה מדיניות הפעולה של צה"ל באכיפת הסכם הפסקת האש, תוך אמירה שאם תשוב ישראל למדיניות של הכלה - משבר האמון צפוי להתעצם. מסקנה דומה עולה גם מתוצאות סקר המכון. בתגובה לשאלה "לו היית בטוח/ה כי פרטי ההסכם ייאכפו, האם היית חוזר/ת או לא חוזר/ת להתגורר ביישובך?" השיבו 21 אחוזים כי הם בטוחים שהיו חוזרים ו-45 אחוזים כי הם חושבים שהיו חוזרים, בעוד 15 אחוזים השיבו כי הם חושבים שלא היו חוזרים ו-9 אחוזים השיבו כי הם בטוחים שלא היו חוזרים.

בתשובה לשאלה זו נרשמה שונות משמעותית בין משיבים עם ילדים קטינים לבין משיבים בלי ילדים או עם ילדים בגירים. בעוד שבקרב משיבים עם ילדים קטינים השיבו 21 אחוזים כי הם בטוחים שהיו חוזרים ו-38 אחוזים כי הם חושבים שהיו חוזרים, בקרב משיבים בלי ילדים השיבו 17 אחוזים כי הם בטוחים שהיו חוזרים ו-53 אחוזים כי הם חושבים שהיו חוזרים ובקרב משיבים עם ילדים בוגרים השיבו 36 אחוזים כי הם בטוחים שהיו חוזרים ו-40 אחוזים כי הם חושבים שהיו חוזרים. אולם, יש הסבורים כי בכל מקרה, לנוכח המציאות הפוליטית, בעוד מספר שנים ייאלצו לעזוב פעם נוספת את בתיהם בצפון.

אשר להימצאות כוחות צבא לאורך זמן ב"רצועת ביטחון" בדרום לבנון, היה הבדל בין התשובות בסקר שערך המכון לבין מה שעלה בקבוצת המיקוד: בעוד שבקבוצת המיקוד נאמר כי העלות במהלך כזה תגבר על התועלת אם מחיר הנפגעים יהיה גבוה, על פי ממצאי סקר המכון הסכימו רוב הנשאלים לאמירה כי "אי-אפשר להגן על תושבי הצפון ללא נוכחות צה"ל ברצועת ביטחון רחבה וקבועה בדרום לבנון": 61 אחוזים השיבו כי הם מסכימים מאוד לאמירה זו ו-27 אחוזים השיבו כי הם די מסכימים. רק 6 אחוזים השיבו כי הם די לא מסכימים ו-שני אחוזים השיבו כי אינם מסכימים. משתתפים בקבוצת המיקוד הדגישו את חשיבותו של אזור חיץ, שיימנע את היתכנות חזרת תושבי הכפרים סמוכי הגדר בדרום לבנון.

כעת, כשלושה חודשים לאחר כניסתה של הפסקת האש לתוקף, תמונת המצב בשטח שברירת. מדי יום, התושבים נחשפים בתקשורת לדיווחים על הפרות הדדיות של ההסכם לצד דיווחים על חזרתם של תושבי דרום לבנון לבתייהם - כאשר חלקם מצוידים בדגלי חזבאללה ובתמונתו של נסראללה. בהתחשב בדברי משתתפי קבוצת המיקוד- המצב הרצוי מבחינת תושבי הצפון אינו מתקיים וספק אם ניתן לממשו.

ניתן לסכם ולומר כי הביטחון הוא תנאי הכרחי לחזרת התושבים וכי השגתו באופן שתושבי הצפון יאמינו בו עוד רחוקה. יש לייחס חשיבות מיוחדת לטענה מרכזית שחזרה על עצמה, לפיה לאחר ה-7 באוקטובר אין יותר מקום לדבר עם תושבי הצפון על תחושת בטחון אלא לספק להם ביטחון מוחשי. על כן, ההמלצות שיוצגו בהמשך מדגישות צעדים שיעניקו לתושבים הן ביטחון והן תחושת ביטחון.

ההיבט החברתי

עדויות התושבים מבהירות כי קיים חוסר הלימה בין השיח התקשורתי והפתרונות המוצעים כעת על ידי המדינה לבין הבעיות החברתיות שמטרידות אותם.

ראשית, משתתפי קבוצת המיקוד הדגישו כי השסעים הפנימיים המהותיים, שכבר היו קיימים בין יישובי הצפון (דוגמת קריית שמונה אל מול מושבים וקיבוצים), העמיקו במלחמה לאחר שהתווסף אליהם שסע חדש: מפונים אל מול לא מפונים - "אלו שהמדינה דאגה להם ואלו שלא", כלשונם. לשיטתם, מנגנון הסיוע על פי ק"מ מהגבול הוא מוטעה ויוצר עוול, השוואות ואף חיכוכים פנים-משפחתיים בקרב בני משפחה. כך למשל, בעוד שתושבי בית הלל, הנמצא במרחק חמישה ק"מ מהגבול, קיבלו סיוע, תושבי כפר סאלד המרוחק חמישה וחצי ק"מ בלבד מגבול לבנון ולא פונה בשל כך, לא קיבלו סיוע אף שסבלו מירי רקטי באותה תדירות ומאותם איומים ביטחוניים. התושבים מעידים כי יישובים מסוימים שנפלו בין הכיסאות בהתאם למנגנון הסיוע, נמצאים במצב רע ולדעתם יש להפנות כעת את המשאבים לתושבים שנשארו ולא התפנו או פונו.

מורכבות חברתית נוספת קשורה במאפיינים הדמוגרפיים, המשנים את צרכי התושבים בכל אחד מן היישובים, שעה שהן התקשורת והן המדינה מתייחסות לצרכים של כלל תושבי הצפון כמקשה אחת. תושבים בקבוצת המיקוד דיווחו כי בעוד שביישובים דוגמת יראון, שם נדרשים מהלכים ייחודיים ששייבו את הצעירים, בקריית שמונה ייתכן שהעניין הדמוגרפי כלל לא משחק תפקיד.

כמו כן, גם בתוך כל יישוב קיימת שונות בצרכי התושבים החוזרים בהתאם למאפייניהם הדמוגרפיים. ביישובים מסוימים, הפעימה הראשונה של התושבים החוזרים מורכבת מוותיקים וממשפחות בלי ילדים. וותיקי היישובים סבורים כי ישובו, כאשר השירותים (דוגמת כלבו ומרפאה) ייפתחו מחדש. הפעימה השנייה, המתמקדת במשפחות עם ילדים, מורכבת יותר לאור אתגר הפתיחה המחודשת של מערכת החינוך והגנים. באחד היישובים דווח כי בחלק לא מבוטל מהגנים ובתי הספר אין ממ"דים, ולכן יש משפחות שלא יחזרו עד יוני 2025 לפחות.

תובנה זו תואמת את ממצאי סקר המכון, שלפיהם 81 אחוזים מציבור המפונים סבורים כי שיפור אמצעי המיגון ביישוב ובכלל זה מקלוט נרחב ומיגון מוסדות הלימודים, די ישפר או ישפר מאוד את סיכויי חזרתם בעוד ש-10 אחוזים השיבו כי צעד זה לא כל כך ישפר ותשעה אחוזים השיבו כי הצעד לא ישפר כלל. לדעת התושבים, "הבטן הרכה" של אתגר השיבה לצפון היא משפחות עם ילדים צעירים.

אשר למערכת החינוך, נתוני סקר מרכז ידע אזורי גליל מזרחי מצביעים על כי כלל התושבים שפנו או התפנו סבורים שהשקעה בצוות חינוך איכותי, היבטים רגשיים, כישורים חברתיים ובחוסנם של הילדים – כל אלה יעודדו את הישארות התושבים וחזרתם לאזור. אולם, המציאות בשטח בימים אלה שונה ולכן נדרשת לסוגייה תשומת לב ייחודית.

מדברי התושבים בקבוצת המיקוד עולה חשש להיווצרות פערים לימודיים בין תלמידים שישבו על אותו ספסל לימודים עד טרם הפינוי, כתוצאה ממענה לקוי שניתן על ידי המדינה. תושבים דיווחו כי ביישובים שתלמידיהם למדו ביישובים סמוכים, דוגמת עלמא, כרם בן זימרה ודלתון, שתלמידיהם לומדים ביראון, לא ניתן מענה בהיבט החינוכי. במקום זאת, היישובים הללו נדרשו למצוא פתרון לסוגייה בדמות מרכזי למידה, שבעיני מראיינים האפקטיביות שלהם מוטלת בספק.

כן עולה מדברי התושבים כי רכיבי הקהילתיות והשייכות ההכרחיים להובלת תהליך חינוכי רציף, נפגעו קשות. מורה באחד היישובים העידה כי מערכת החינוך המקומית הועברה פעמים רבות ממקום למקום, עדות לפגיעה בקשר למקום בו נמצאים, שמהווה את אחד ממדדי המחקר לאמידת חוסן קהילתי.. לדבריה, תלמידים שקובצו מכל העיר בבתי ספר למפונים בערים

אחרות, חווים קושי אדיר. עדות זו תומכת בממצאי סקר מרכז ידע אזורי גליל מזרחי, מהם עולה כי 66 אחוזים מההורים בקרב תושבים שהתפנו/פוננו, מדווחים על פגיעה במצב הרגשי של הילד.

לאחר שנחתם ההסכם התחולל ערעור חברתי נוסף אצל התלמידים, שעליו ניתן ללמוד גם מסקר שנערך בסוף נובמבר 2024 על ידי מרכז ידע אזורי גליל מזרחי: לפיו, 55 אחוזים מההורים שפוננו/התפנו דווחו על פגיעה במצב החברתי של ילדיהם, ו-43 אחוזים מהם העידו על שינוי לרעה בהתנהגות של ילדיהם. הערעור הנוסף התחולל נוכח העובדה שכעת יש הורים שמעוניינים לחזור לעיר שממנה פונו, לעומת אחרים שמצאו עבודה בערים אחרות בשהן גם רשמו את התלמידים למסגרות ואינם מעוניינים כעת לחזור. ייתכן שזה ההסבר לממצאים החצויים שהתקבלו בסקר המכון, אשר לפיהם חצי מהמשיבים (50 אחוזים) אמרו כי חידוש פעילות מערכת החינוך די ישפיע או ישפיע מאוד על ההחלטה בדבר מועד חזרתם ליושבים ו-45 אחוזים השיבו כי הדבר די לא ישפיע או לא ישפיע כלל. דעות חלוקות נצפו בסקר מרכז הידע האזורי גם אשר להשפעתה של הפסקת התשתיות החינוכיות והתרבותיות באתרים המארחים על ההחלטה בדבר מועד החזרה ליושבים. 42 אחוזים מהמשיבים אמרו כי הצעד די ישפיע או ישפיע מאוד על ההחלטה בדבר מועד חזרתם ליושבים. 54 אחוזים אמרו כי הדבר די לא ישפיע או לא ישפיע כלל.

בנוסף, יש לתת את הדעת על מצבם של התושבים הדרוזים בצפון. תושבים העידו כי המצב במג'דל שמס גרוע מאוד וכי האירוע המורכב שם אינו מנוהל על ידי אף גוף. תושבת המקום, וחברתה של אחת ממשתתפות קבוצת המיקוד הדגישה בפניה את תחושת האפליה הכפולה בקרב תושבי המקום כאשר אמרה: "חשבתי שדופקים אותנו כי אנחנו ערבים אבל מסתבר שזה בגלל שאנחנו מהצפון".

ההיבט הכלכלי

מנתוני משרד העבודה והרווחה והלמי"ס עולה כי לפני המלחמה היה מצבה הכלכלי של אוכלוסיית הצפון טוב פחות מזה של תושבי שאר הארץ. שיעור התעסוקה בצפון, אשר ירד בצורה משמעותית במהלך תקופת הקורונה, נותר נמוך מהממוצע הארצי נכון לסוף 2022, וההכנסה הממוצעת בצפון הייתה נמוכה בכ-30 אחוזים מההכנסה הממוצעת בשאר הארץ. בנוסף, שיעור העצמאים באזורים שפוננו בצפון הארץ היה גבוה יחסית לשאר הארץ וכן היה שיעור גבוה יחסית של עובדים במגזר התיירות, אשר הושפעו מאוד מהמלחמה.

אף על פי כן, בקרב תושבי הצפון הייתה טרם המלחמה תחושה כי האזור מצוי בצמיחה. תפיסה זו ניכרה גם בקרב משתתפי קבוצת המיקוד שנערכה בתקופת המלחמה במסגרת מחקר זה וגם בשיחות עומק עם גורמים שונים באזור. בין היתר צוין כי באזור התפתחה בשנים שקדמו למלחמה מגמת פריחה דמוגרפית שבאה לידי ביטוי במספר היבטים ובהם הקמת עסקים

קטנים, מעבר לחקלאות מתקדמת, צמיחה בתיירות וצמיחה בתעשייה. כל אלו יצרו אקו-סיסטם יזמי, שבלט במיוחד בתחומי הפודטק והאגרוטק.

ואולם, המלחמה ככלל והפינוי בפרט השפיעו במידה משמעותית על מצבם הכלכלי והתעסוקתי של תושבי הצפון. תוצאותיה הישירות של המלחמה היו נזק רב לרכוש ולתשתיות. לצד זאת, המתיחות הביטחונית תחילה והלחימה העצימה בהמשך גרמו נזק לענף התיירות, שהוא מקור הכנסה חשוב לרבים מתושבי האזור. לכך יש להוסיף את אובדן מקורות ההכנסה כתוצאה מהפינוי ואת אובדן ההון האנושי בחלק ממקומות העבודה.

[בסקר שערך מרכז ידע אזורי גליל מזרחי בפברואר 2024](#) דיווחו 73 אחוזים מהמשיבים העצמאים ו-39 אחוזים מהמשיבים השכירים כי מצבם הכלכלי גרוע יותר משהיה לפני ה-7 באוקטובר. כמחצית העצמאים (47 אחוזים) דיווחו כי הפגיעה במצבם הכלכלי הייתה גבוהה, כלומר של יותר מ-51 אחוזים. בסקר נוסף, שערך המרכז בנובמבר 2024, נצפתה תמונה דומה: 31 אחוזים מהתושבים שפנו על ידי המדינה דיווחו כי מצבם הכלכלי גרוע יותר בהשוואה למצבם לפני המלחמה, בקרב תושבים שהתפנו עצמאית עמד שיעור זה על 41 אחוזים ובקרב תושבים שנותרו בבתיהם הוא עמד על 52 אחוזים.

עם זאת, התושבים לא הושפעו באופן אחיד מהמלחמה וניכרו הבדלים משמעותיים בין ההשפעה על אלו שפנו בהוראת המדינה לבין אלו שלא פונו בהוראה שכזו, אלא התפנו עצמאית וללא קבלת תגמולים מן המדינה בעוד אחרים בחרו להישאר בישובים. מקבוצת המיקוד שאותה קיימנו וכן מראיונות העומק עלה כי הפגיעה במפונים בהוראת מדינה הינה מצומצמת בהרבה וחלקם אף נתפסים כמי ששיפרו משמעותית את מצבם הכלכלי, עד כדי החזר חובות, סגירת הלוואות ורכישת מוצרים שלרוב לא היו יכולים להרשות לעצמם לרכוש קודם לכן. עם זאת, הובע חשש כי דווקא תושבים אלו עלולים להתקשות להסתגל לחזרה לישובים ולאובדן המענקים והתשלומים מהמדינה, לאחר שבמשך תקופת מה נהנו מרמת חיים טובה יחסית.

מנגד, תושבים שלא פונו בהוראת מדינה (כלומר נשארו בבתיים או התפנו עצמאית) סבלו נזקים משמעותיים. כדוגמא לכך, הציגו משתתפי קבוצת המיקוד את הנזק שנגרם ל"קיבוצי השמינייה" (גונן, שמיר, כפר סאלד, להבות הבשן, נאות מרדכי, עמיר, כפר בלום, שדה נחמיה), שלא פונו אך ספגו נזקים משמעותיים. חלק מהמשתתפים אף דיברו על כעסים מצד אלו שלא פונו, הן על המדינה והן על מי שזכו לקבל פיצוי על הפינוי, ועל תחושת תסכול על כך שיש מי שדאגו לו ויש מי שלא, לכאורה על בסיס המרחק מן הגבול, אך בפועל התחושה שנוצרה הייתה שהקריטריון הוא שרירותי.

תפיסות אלו מתייחסות בעיקר לנזקים לפרנסה. תושבים שחזרו לבתים, גם מקרב משתתפי קבוצת המיקוד וגם בשיח המתקיים ברשתות החברתיות מדברים על עזובה ניכרת ונזקים רבים לרכוש ותשתיות אשר תידרש השקעה משמעותית כדי לתקנם. היקפם המלא של נזקים אלו עדיין אינו ידוע ועל כן קשה להעריך מהי המשמעות הכלכלית של תיקונם. השיח ברשתות החברתיות בקבוצות אזוריות ובקבוצות של מפונים עוסק במידה רבה בסוגיות אלו ורבים המבקשים ומציעים עצות כיצד להתמודד, הן עם הנזקים עצמם והן עם הקשיים הבירוקרטיים המלווים את קבלת הסיוע מהמדינה ביחס לסוגיות אלו.

אשר לשאלה מה ישפיע על החזרה הביתה, גם מקבוצת המיקוד וגם מסקרים שקיימנו ובחנו עולה כי סוגיית המענקים הינה משנית לסוגיית ההשקעה בתשתיות. בסקר שקיים המכון למחקרי ביטחון לאומי, הגורם שנתפס על ידי המשיבים כמשפיע ביותר מבין הפעולות הממשלתיות שנבחנו ביחס להחלטה על מועד החזרה לישובים היה השקעות כלכליות נרחבות מצד המדינה בשיקום ויצירת הזדמנויות תעסוקתיות חדשות והכרזה על תוכנית ממשלתית לשגשוג הצפון. 75 אחוזים מן המשיבים אמרו כי הדבר די ישפיע או ישפיע מאוד על ההחלטה בדבר מועד חזרתם לישובים. 10 אחוזים אמרו כי הדבר די לא ישפיע ו-12 אחוזים אמרו כי הדבר לא ישפיע כלל.

גם מהסקר שקיים מרכז ידע אזורי גליל מזרחי עלה כי התושבים רואים בהקלות מס לעצמאים ומשיכת מעסיקים גדולים כמרכיבים המשמעותיים ביותר לעידוד הישארותם או החזרתם של התושבים לצפון, אינדיקציה נוספת לרצון בהשקעות אשר יקדמו את האזור בטווח הארוך.

תפיסה זו השתקפה גם בשיח בקבוצת המיקוד, כאשר חלק מן המשתתפים ציינו כי ניתן לראות במלחמה גם סוג של הזדמנות, כאשר המלחמה אומנם גרמה לנזקים בצפון אבל היא גם נותנת אפשרות לבנייה מחדש, וליצירת תוכנית אסטרטגית לפיתוח הצפון בשנים הקרובות, אשר תיתן תקווה גם בתחומי השכלה גבוהה, כלכלה, מפעלים וכיוצא בזה. המשתתפים ציינו כי הרצון הוא בפתרון ארוך טווח שיחזיר את האזור לתקופת הצמיחה שלו ולא ב"פלסטרים" זמניים שיפצו על הנזק אך לא ייתקנו את בעיות התשתית. האנשים שחוזרים, רוצים שיהיה יותר ממה שהיה – בעיקר אחרי שנהנו ממנעמי החיים במרכז והבינו את הפערים המשמעותיים ביחס לצפון.

ביחס למענקים, הרי שמסקר המכון למחקרי ביטחון לאומי עולה שהגזר יעיל יותר מן המקל. בתשובה לשאלה "לגבי כל אחת מהפעולות האפשריות הבאות של הממשלה אנא דרג/י באיזו מידה הן ישפיעו על החלטתך בדבר מועד חזרתך לישוב, אם בכלל, הרי ש-67 אחוזים מן המשיבים אמרו כי מתן מענקי שיבה על ידי הממשלה די ישפיע או ישפיע מאוד על ההחלטה בדבר מועד חזרתם לישובים. 15 אחוזים אמרו כי הדבר די לא ישפיע ו-16 אחוזים אמרו כי הדבר לא ישפיע כלל. בנוסף, 59 אחוזים מן המשיבים אמרו כי הפסקת התמיכה הכלכלית

במפונים די תשפיע או תשפיע מאוד על ההחלטה בדבר מועד חזרתם לשובים. 15 אחוזים אמרו כי הדבר די לא ישפיעו ו-21 אחוזים אמרו כי הדבר לא ישפיע כלל.

מראיונות עומק עלה שהתפיסה היא שהגזרים והמקלות ישפיעו על מי שאין לו ברירה, אבל האוכלוסייה החזקה, שהשבתה נדרשת (בין היתר כי היא המנוף למשל ליכולת לפתח פודטק ואגרוטק וכו') לא תושפע מאלה, ובהיעדרה יוצר מעגל קסמים שלילי שבו למעסיקים אין תמריץ לבוא לאזור וגם לעסקים קטנים אין קהל לקוחות והשיקום נפגע.

רבים ממשותפי קבוצת המיקוד הביעו חוסר אמון ביחס למענקים ותפיסה לפיה לא ברור מה יינתן והאם יידרשו להחזיר. הדבר נשען גם על תחושת חוסר האמון הכללית של התושבים במדינה ובמוסדותיה וגם על אופן ההתנהלות של המדינה באירועים קודמים. משותפים ציינו כי הם לא מודעים לקיומה של תוכנית כלכלית שעונה על הצורך לעזור לעסקים, וכי עקב תקדימי עבר, אנשים חוששים שאולי יהיה עליהם להחזיר בעתיד מקדמות שקיבלו. יתר על כן, בשיח ברשתות החברתיות עולה החשש כי המענקים ישמשו מנוף לחץ / פיתוי על מנת להחזיר את התושבים בטרם עת, וכי העובדה שחלק מן התושבים "יכנעו לפיתוי זה" תשמש בעצמה להפעלת לחץ על אחרים.

המלצות מדיניות

ההיבט הצבאי

יש לעצב את ההגנה המרחבית על פי תורת הלחימה של צה"ל ולא להישען רק על מכשול פיסי, שבהכרח ייפרץ (כפי שקרה בדרום) ואין בקיומו כדי ליצור ביטחון אמיתי או תחושת ביטחון בקרב התושבים בנוסף עלה הן מהסקר שנערך בקרב תושבי הצפון והן מקבוצת המיקוד, בהקשר לסוגיית החטופים, כי איום הפלישה הקרקעית מהווה שיקול מרכזי בהחלטת התושבים לגבי חזרה ליישובים. לאור זאת, יש להעניק לאוגדות המרחביות יכולת מספקת להגן על קו הגבול ועל היישובים, גם מול מתקפת פתע ומבלי תלות בהזרמת כוחות או אמצעים מטכ"ליים. יכולות האש, המודיעין והכוחות הקרקעיים שלהן צריכים להיות מסוגלים לקיים הגנה חזקה, שלכשעצמה תרתיע אויבים מפני התקפה.

יתר על כן, מדברי התושבים ניכר כי חזרה למדיניות הכלה מצידה של ישראל תזיק פעם נוספת לאמון תושבי הצפון בצה"ל ובמדינה. לכן, על ישראל לקיים מדיניות קבועה, ברורה ובלתי מתפשרת של פעולה נגד כל הפרה ו"זליגה". כל בעיה שלא תיפתר בשטח לבנון על ידי צבא לבנון או כוח בינלאומי תטופל על ידי צה"ל ללא כל מגבלה במובן הפעולה או בעוצמתה, תוך איזון בין יד קשה כנגד הפרות לבין שמירה על שקט ביטחוני כצעד משקם אמון. כמו כן, כדי ליצור תנאים מספיקים לחזרת התושבים, ללא אחזקת נוכחות קבועה בשטח לבנון, על צה"ל לקיים נוכחות צבאית מוגברת במרחב הגבול וביישובים, לפחות בשנה הראשונה מחתימת ההסכם,

לצד תגבור כיתות הכוננות ביישובים. נוסף על כך, נוכח פער הידע המורגש בקרב התושבים אשר למציאות המבצעית בשטח, וכן חוסר האמון בתיווך ההתרחשויות במישור הצבאי, על פיקוד הצפון והאוגדות המרחביות להציג את המצב לתושבים ולשתפם בפעולות הצבא בשקיפות מלאה.

ההיבט האזרחי

על המשבר להיות הזדמנות לתיקון גדול. התושבים לא יסתפקו בהחזרת המצב לקדמותו, אלא מצפים לכך שהשיבה הביתה תהווה נקודת פתיחה לקידום אזור הצפון כולו ועשייתו אזור מוביל במדינת ישראל, תוך התגברות על השסעים, למשל בין אנשי קיבוצים לבין תושבי ערים, שאפיינו אותו בעבר. מוצע לבחון האם נדרשת הקמת מנהלת ייעודית לצפון או שמא עדיף להתמקד בהענקת משאבים וסמכות פעולה לרשויות קיימות.

יש להתאים תוכנית לכל מגזר ויישוב, על פי הבעיות הייחודיות להם ותוך שיתוף מלא של הקהילה. ליישובים השונים אופי שונה, ועל כן תוכנית כללית המבקשת להחיל על כולם את אותו הפתרון אינה צפויה להצליח. לפיכך, יש לקיים עבודת מטה נרחבת להבנת המצוקות של היישובים השונים ובכלל זה יישובים שלא פונו או התפנו עצמאית, במטרה לנסות לגבש פתרונות הולמים גם עבורם, אשר יגשרו על הפערים שנוצרו בינם לבין היישובים שפונו בהוראת מדינה.

גיבוש התוכנית והפתרונות המוצעים צריך להתבצע בשיתוף התושבים ומעורבות של המגזר הרביעי – יוזמות של הקהילה האזרחית, שחוסנה הוכח ב-7 באוקטובר ולאחריו. זאת, הן ההצלחה ברבה, המוכחת מחקרית, לתהליכי שיקום שנעשים בשיתוף הקהילה ותוך מודעות לעובדה ששיתוף התושבים בתהליך יסייע הן לשיקום אמון התושבים במוסדות המדינה והן בחידושה של תחושת השליטה של התושבים, אשר נפגעה באופן עמוק עקב הפינוי הממושך והיעדר השליטה בחייהם.

התוכנית צריכה להיבנות במטרה לשפר את החיים בצפון כמכלול ולא בהסתכלות נקודתית על החזרת התושבים, על רקע הפערים שנחשפו ביחס לאיכות החיים בצפון ביחס למרכז הארץ.

דגש מיוחד יש לשים על שיקום הקהילות ושיקום של מערכת החינוך כעוגנים קהילתיים. על רקע הנתונים המדאיגים של המצב החברתי והרגשי של תלמידים, מוצע לחזק את הצוותים החינוכיים באזור הצפון ולהעניק להם הכשרות להתמודדות עם טראומה. בנוסף, וכפי שעלה מדברי התושבים, ניתן להשתמש בתהליכי שיקום הקהילות ומערכת החינוך כדי להגביר את הגיבוש בין הקהילות השונות באזור.

בהיבט הכלכלי האזורי יש לשים דגש על השקעות בהחזרת מפעלים וחברות שנדדו דרומה ועל יצירת אקלים מאפשר לצמיחה מחודשת של עסקים.

לצד השקעת משאבים והגשת תמריצים לתעשייה, יש להציע פתרונות גם לשיקום התיירות והעסקים הקטנים.

יש לבנות מודל הולם למענקי השיבה, תוך מודעות לעובדה שמשפחות רבות עם ילדים יבחרו לסיים את שנת הלימודים הנוכחית במקום הפינני מתוך רצון לא לטלטל שוב את הילדים. כפי שעלה מדברי התושבים, חזרתן של משפחות צעירות הינה עוגן משמעותי בשיקום האזור כולו וענישת משפחות שיבחרו לא לחזור באמצע שנת הלימודים עשויה לפגוע בהשגת יעד זה. מוצע גם להציע ליווי פרטני למקבלי המענקים, לעידוד שימוש מושכל במשאבים שיועמדו לרשותם, כדי לסייע להם בשיקום כלכלי ארוך טווח.

סיכום

מחקר השטח נועד לבחון האם קיים פער משמעותי בין תפיסות הגורמים הממשלתיים והצבאיים את המציאות הנדרשת על מנת לאפשר את חזרת תושבי הצפון המפונים לבתיהם, לבין תפיסות התושבים עצמם. המחקר מעלה כי אכן קיים פער ניכר, שבא לידי ביטוי במישור הצבאי-ביטחוני, האזרחי והכלכלי. על בסיס ממצאי המחקר נוסחו מספר המלצות לפעולה במישורים הצבאי והאזרחי, שמימושן יסייע בשיקום אמון תושבי הצפון בצבא ובמדינה, ביצירת ביטחון לצד הגברת תחושת ביטחון, וכנגזרת של כל אלו – יקדם את שובם של תושבי הצפון לבתיהם ואת שיקומן של הקהילות באזור.

במישור הצבאי - קיים פער מהותי בין המציאות המבצעית בשטח – כפי שהיא מוצגת על ידי גורמי הצבא, לבין המצב בראיית התושבים. בנוסף, תיווך ההתרחשויות במישור הצבאי לציבור נתפס כשקר בעיניי חלק מן התושבים. ונראה כי הנוכחות הצבאית ביישובים ולאורך הגבול, הכרחית להשבת אמון התושבים. תובנה משמעותית נוספת היא שאם ישראל תשוב למדיניות הכלה מול האיום הביטחוני מלבנון, משבר האמון יתעצם.

במישור החברתי - שסעים חברתיים קודמים אך הועמקו בעקבות המלחמה והפינוי וכי קיים פער משמעותי בין מפונים לבין לא מפונים, שהם אוכלוסייה לא מטופלת במיוחד. בנוסף, קיימת שונות גדולה בין ישובים ואוכלוסיות עקב התייחסות ממשלתית מוטעית גורפת אל "אנשי הצפון" כמקשה אחת. יתר על כן, ניכרה חשיבותו הקריטית של שיקום מערכת החינוך. כן עלה קושי מיוחד במגזר הערבי והדרוזי ובישובים הדרוזים בגולן.

במישור הכלכלי - הפערים הכלכליים מול מרכז המדינה, שהיו קיימים עוד קודם, העמיקו מאוד. בנוסף, תחושת הצמיחה ששררה לפני המלחמה התפוגגה, ויש לכך השפעה שלילית רבה על הרצון להמשיך בחיים בצפון. יתר על כן, המפונים על פי הנחייה נפגעו פחות, ומצבם הכלכלי

של חלקם אף השתפר. לעומת זאת, הפגיעה קשה במיוחד באלה שלא התפנו או התפנו עצמאית. כמו כן, המענקים ישפיעו פחות על החלטתם של תושבי הצפון לשוב לבתיהם מאשר השקעות בעתידם הכלכלי וקיים חשש (הנובע מחוסר אמון) שמי שיקבל מענק, ידרש להחזירו בעתיד.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט